

КЛАСИФІКАЦІЯ ЗАОХОЧУВАЛЬНИХ НОРМ ЯК ВИДУ ПРАВОВИХ СТИМУЛІВ У КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОМУ ПРАВІ

У статті висвітлено існуючі заохочувальні норми в кримінально-виконавчому праві. Надано узагальнену класифікацію зазначених норм та окреслено основні їх функції. Зроблено висновки стосовно необхідності визнання заохочувальних норм як самостійного заходу стимулювання правомірної поведінки засуджених.

Ключові слова: заохочувальні норми, засуджений, кримінально-виконавче право, виконання покарань, виправна колонія, персонал.

Аналіз статистики й динаміки соціально-економічних показників з моменту набуття Україною незалежності свідчить про наявність і поглиблення диспропорцій у розвитку країни. Відбувається занепад економіки, соціальної інфраструктури, в тяжкому стані перебуває система охорони здоров'я, погіршилося харчування населення, для мільйонів сімей проблемою стало вирішення питання забезпечення житлом. Це зумовило падіння життєвого рівня більшості населення, бідність, що, в свою чергу, негативно вплинуло на демографічні процеси в Україні. Природним у такій ситуації є високий рівень злочинності, тяжких і особливо тяжких злочинів. Криміногенна ситуація в Україні за останні роки зазнала значних змін як щодо динаміки, так і структури злочинності. За умов соціально-економічної нестабільності, зниження правосвідомості населення та девальвації моральних цінностей, коли окремі форми протиправної поведінки стали розглядати в масовій свідомості як соціально допустимі й навіть повсякденні, злочинність набуває дедалі більш потворних відтінків. Поширюється кримінальний професіоналізм, жорстокість і зухвалість при вчиненні злочинів, їх корислива спрямованість. Зростає технічна забезпеченість злочинців. Поширилися такі види протиправної діяльності, як тероризм, шпигунство, усі види вбивств, у тому числі й вбивства на замовлення, торгівля людьми, зброєю, вибуховими речовинами, стратегічною сировиною тощо. Не випадковим є збільшення спецконтингенту в установах Державної пенітенціарної служби України. Зокрема, у 180 установах на 01.01.2014 р. трималося 192,3 тис. осіб. Найбільше були переповнені слідчі ізолятори (далі – СІЗО) та лікарні, де трималося на 14,9% та 36% відповідно понад норми місць. У місцях позбавлення волі кожен десятий засуджений хворий на туберкульоз. Захворюваність на цю хворобу в місцях позбавлення волі у

17 разів вища, а смертність у 10 разів вища, ніж на волі. Хронічне переповнення створює ненормальні умови утримання людей. Порушуються елементарні норми санітарії. На цьому ґрунті між ув'язненими виникають конфлікти, які супроводжуються тілесними ушкодженнями, фізичними розправами, насильством. Не забезпечується роздільне утримання різних категорій злочинців. Так, у СІЗО в одній камері поряд з убивцями, насильниками перебувають злодії чи особи, які не становлять значної суспільної небезпеки. Стрімко омолоджується спецконтингент, половина від усієї кількості засуджених – це молоді люди у віці до 30 років. Після 5–7 років безперервного перебування у переповнених установах настають незворотні зміни психіки. Понад 35% осіб, що звільняються, потребують спеціалізованої психологічної чи психіатричної допомоги. За таких умов можна з упевненістю констатувати, що в сучасних умовах реалізація принципу гуманізму, економії кримінальної репресії є конче потрібними.

Метою статті є висвітлення переліку заохочувальних норм у кримінально-виконавчому праві, надання їх класифікації та з'ясування основних вимог щодо їх застосування. Це дасть змогу сформулювати висновки стосовно заохочувальних норм як самостійного заходу стимулювання правомірної поведінки засуджених.

На сьогодні прагнення держави до дотримання верховенства права, тобто гуманізму, справедливості й законності, об'єктивно зумовлюють розширення дії заохочувальних норм у кримінально-виконавчому праві.

Радикальні зміни, які відбуваються в політичній, соціальній, духовній сферах життя українського суспільства, супроводжуються зростанням злочинності, в тому числі й організованої. Зростає кількість насильницьких, корисливо-насильницьких злочинів, причому спостерігається яскраво виражена тенденція до "омолодження" категорії тих, хто вчиняє такі злочини. Одночасно злочинні дії супроводжуються такими фоновими

ми явищами, як алкоголізм, наркоманія, токсикоманія, проституція, венеричні захворювання тощо.

Незважаючи на тяжкий криміногенний стан, на значну кількість осіб, які засуджуються до позбавлення волі, держава та суспільство постійно розраховують на те, що в процесі відбування покарання засуджені зможуть переосмислити власне життя і за певних умов відмовляться від вчинення в подальшому протиправних дій. Задля стимулювання правомірної поведінки засуджених законодавцем розроблена низка заохочувальних норм, що покликані стимулювати їх позитивну поведінку. Вони знайшли своє відображення у кримінальному та кримінально-виконавчому законодавстві, інших нормативно-правових актах.

Заохочення як стимул до правомірної поведінки постійно привертають увагу фахівців-правників, психологів, соціологів і педагогів. Останнім часом дослідження цього питання були проведені П. П. Андрушко, Ю. В. Бауліним, В. В. Голіною, О. О. Житним, В. Т. Маляренком, М. І. Мельником, В. М. Трубниковим, В. І. Тютюгіним, П. В. Хряпінським. Однак більшість проблем розглянуто під кутом зору кримінального чи кримінально-процесуального права, а саме стосовно поняття, сутності й механізму застосування добровільної відмови від доведення злочину до кінця, обставин, що виключають суспільну небезпечність діяння, поняття та характеристики звільнення від кримінальної відповідальності тощо. Стосовно кримінально-виконавчих питань, пов'язаних із заохочувальними нормами, такі дослідження практично відсутні. Можна зауважити лише на фрагментарному висвітленні окремих позицій В. А. Бадирою, І. Г. Богатирьовим, Т. А. Денисовою, А. Х. Степанюком, І. С. Яковець та ін.

Частковий внесок був здійснений П. В. Хряпінським, який у 2009 р. в окремій монографії розглянув питання виникнення, розвитку, юридичної природи заохочувальних кримінально-правових норм та їх різновиди у Загальній та Особливій частинах КК України [8]. У своїй праці науковець зазначав, що кримінально-правове заохочення позитивної пенітенціарної та постпенітенціарної поведінки осіб при призначенні, відбуванні, а також після відбуття покарання здійснюється шляхом звільнення чи пом'якшення покарання, звільнення від подальшого відбування чи заміни покарання більш м'яким, а також достроковим зняттям судимості. Зокрема, він зазначав: "Специфіка цього різновиду заохочувальних кримінально-правових норм полягає у тому, що вони: а) застосовуються в період призначення або відбування кримінального покарання, а також після його відбуття; б) спрямовані на досягнення цілей покарання, виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами; в) розповсюджуються на пра-

вмірну, соціально-корисну поведінку всіх засуджених і звільнених, починаючи з моменту призначення покарання та завершуються зняттям судимості; передбачають зміну правового статусу засудженого або звільненого, що безпосередньо відображається у вироку чи постанові (ухвалі) суду" [8, с. 217–218]. Як і більшість науковців, учений визначає чотири різновиди звільнення від кримінального покарання [2, с. 145–147; 3, с. 281–282; 4, с. 408–409].

Незважаючи на те, що за своєю юридичною природою заохочувальні кримінально-правові норми, безумовно, належать до Загальної частини кримінального права, механізм їх реалізації лежить у площині кримінально-виконавчих відносин. Так, порядок застосування ст. 80, 81, 83, 107 КК України та інших передбачених у Кримінально-виконавчому кодексі України (далі – КВК). Зокрема, у ч. 2 ст. 130 КВК зазначено: "2. Засуджені, які стали на шлях виправлення або сумлінною поведінкою довели своє виправлення, можуть бути у встановленому законом порядку представлені до заміни невідбутої частини покарання більш м'яким або до умовно-дострокового звільнення від відбування покарання" [5, с. 55–56].

Можна зауважити, що в класифікації заохочувальних кримінально-виконавчих норм перше місце посідають законодавчі норми. За сумлінну поведінку й ставлення до праці й навчання, активну участь у роботі самодіяльних організацій до засуджених можуть застосовуватися такі заохочення: подяка, нагородження похвальною грамотою, грошова премія, нагородження подарунком, надання дострокового короточасного або тривалого побачення, дострокове зняття раніше накладеного стягнення, дозвіл додатково витратити гроші для придбання харчування і предметів першої потреби в сумі до 50% мінімального розміру заробітної плати; збільшення тривалості прогулянки засудженим, які тримаються в дільницях посиленого контролю колоній і приміщеннях камерного типу виправних колоній максимального рівня безпеки до двох годин, УДО, заміна невідбутої частини покарання більш м'яким.

Заохочувальні норми також передбачені відомчими нормативними актами. Наприклад, ст. 52 розділу X "Правил внутрішнього розпорядку" передбачає можливість проживання засуджених жінок за межами виправної колонії. Адміністрація виправних колоній направляє засуджених жінок з вагітністю понад чотири місяці або жінок, які мають при собі дітей віком до трьох років, для відбування покарання у виправну колонію, де є будинок дитини. При цьому на кожну засуджену, достатньо вивчену адміністрацією, складається детальна характеристика, у якій робиться висновок про можливість надання їй надалі права проживання за межами колонії. Дозвіл на проживання за ме-

жами колонії засудженим жінкам, звільненим від роботи у зв'язку з вагітністю й пологами, а також до досягнення дитиною трирічного віку оформляється мотивованою постановою начальника колонії, узгодженою із спостережною комісією [6, с. 36–37].

Науковцями виявлено низку суперечностей у застосуванні заохочувальних норм, про що нами буде зазначено в окремій статті. Більше того, в деяких випадках сумніву піддається сама можливість виправлення та ресоціалізації засуджених в умовах позбавлення волі. Так, А. Х. Степанюк із цього приводу зауважує, що свідомість засудженої особи підлягає примусовому коригуванню, результатом якого має бути виправлення та ресоціалізація. Водночас він зазначає, що примусове виправлення не здатне привести до очікуваних результатів, бо воно зустрічає якщо не опір, то щонайменше неприйняття з боку засуджених. Крім того, коли мотив злочину вивчений недостатньо або неправильно, засуджений буде всіляко протистояти виховному процесу, навіть якщо в цілому його поведінка є законослухняною [7, с. 36]. Існують й інші думки, які нами повністю сприймаються й підтримуються. Так, В. А. Бадира та Т. А. Денисова зазначають, що заохочення є не тільки своєрідною підтримкою, а й закріпленням правослухняної поведінки засудженої особи. Вони покликані корегувати антисупільну спрямованість особи, підвищувати її правосвідомість, що в подальшому може утримати особу від злочинної поведінки. Багатомісячна практика свідчить, що виховний процес у місцях позбавлення волі не може бути ефективним, якщо сам засуджений не виявляє ініціативи й не бажає свого виправлення [1, с. 112]. Таким чином, у цілому заохочувальні норми дійсно є стимулюючими.

Висновки. Підсумовуючи викладене, необхідно зазначити, що заохочувальні кримінально-виконавчі норми класифікуються на законодавчі й відомчі. Вони тісно пов'язані з іншими галузевими нормами, зокрема, кримінально-правовими та кримінально-процесуальними.

Заохочення є потужним стимулом, прагненням засудженого набути позитивної поведінки. Однак їх застосування пов'язане із суб'єктивними ознаками, а саме бездоганною поведінкою. Під останньою законодавець розуміє виконання вимог режиму відбування покарання, сумлінну поведінку, ставлення до праці й навчання, активну участь у роботі самодіяльних організацій. Відтак, можна припустити, що механізм застосування заохочувальних норм у місцях відбування покарання не простий. По-пер-

ше, він залежить від самого засудженого, який повинен прийняти всі зазначені заходи (підкорятися режимним вимогам, у тому числі й висунутим персоналом, виконувати норму на виробництві, виявляти активність у культурно-спортивній роботі й у самодіяльних організаціях тощо). По-друге, надання характеристики засудженому залежить від суб'єктивного ставлення персоналу, який не завжди буде визнавати поведінку бездоганною. На нашу думку, кримінально-виконавчі відносини в цій частині повинні бути чітко регламентовані законодавством, відомчими інструкціями з тим, щоби виключити корупційні дії з боку персоналу й не обґрунтовану відмову від надання заходів заохочення засудженому, якщо він дійсно заслужив передбачений стимул своєю позитивною поведінкою.

Список використаної літератури

1. Бадира В. А. Правові основи виправлення та ресоціалізації жінок, засуджених до позбавлення волі : монографія / В. А. Бадира, Т. А. Денисова. – Запоріжжя : Вид-во КПУ, 2009. – 168 с.
2. Денисова Т. А. Покарання: кримінально-правовий, кримінологічний та кримінально-виконавчий аналіз : монографія / Т. А. Денисова. – Запоріжжя : Вид-во КПУ, 2007. – 340 с.
3. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / Ю. В. Александров, В. І. Антипов, М. В. Володько та ін.; за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. – 2-ге вид., перероб. та доп. – Київ : Атіка, 2008. – 712 с.
4. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, Л. М. Кривоченкота ін.; за заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 3-тє вид., перероб. та доп. – Київ : Юрінком Інтер, 2007. – 496 с.
5. Кримінально-виконавчий кодекс України : наук.-практ. ком. (з подальшими змінами та доп.). – Київ : Ін Юре, 2004. – 208 с.
6. Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань : затв. Наказом ДДУПВП від 25.12.2003 р. № 275 // ОВУ. – 2003. – № 52. – Ст. 28–98.
7. Степанюк А. Х. Режим відбування позбавлення волі в установах виконання покарань : конспект лекції / А. Х. Степанюк, В. М. Трубников. – Харків : Укр. юрид. акад., 1994. – 84 с.
8. Хряпінський П. В. Заохочувальні норми у кримінальному законодавстві України : монографія / П. В. Хряпінський. – Харків : Харків юридичний, 2009. – 448 с.

Стаття надійшла до редакції 01.10.2014.

Павлов В. Г. Классификация поощрительных норм как вида правовых стимулов в уголовно-исполнительном праве

В статье исследованы существующие поощрительные нормы в уголовно-исполнительном праве. Дана обобщенная классификация указанных норм и определены их основные функции,

которые связываются с правомерным поведением осужденного. Сделаны общие выводы о том, что поощрительные нормы необходимо признать самостоятельной мерой, стимулирующей правомерное поведение осужденного.

Ключевые слова: поощрительные нормы, осужденный, уголовно-исполнительное право, исполнение наказаний, исправительная колония, персонал.

Pavlov V. Classification Incentive Norms as a Form of Legal Incentives in Criminal Law Enforcement

The article investigates the existing incentive norms in criminal law enforcement. A generalized classification of these rules and are defined by their main functions, which are associated with law full conduct of the convicted person.

Incentive regulations should recognize gratitude; awarding of a diploma; monetary award, awarding gift; provision of additional short-term or a long meeting; early withdrawal penalties imposed; the right to be spending additional money to buy food and other essentials in the amount of up to 50% of the minimum wage; increasing the duration of the walk convicted persons in offices increased control of colonies and cell-type room reformatories maximum level of security, up to two hours; parole; replacement of a more lenient punishment.

Indicated that some of the scientists skeptical of incentive regulations, not counting their stimulating factor lawful behavior of convicts. At the same time supported the direction in which the incentive norms are powerful incentives to promote reformation and re-socialization of prisoners.

Indicated that the use of incentive norms associated not only with the positive behavior of the convicted person. The order of application of incentives depends on the staff of penal colonies, their subjective attitude to convict.

Based on the above general conclusion that the incentive rules need to recognize an independent measure that encourages good behavior of the convicted person.

Key words: promotional standards, convicted, criminal law enforcement, the enforcement of sentences, penal colony, the staff.